

Інформаційна довідка про вплив прожиткових мінімумів на стан соціального захисту в Україні пенсіонерів, осіб з інвалідністю та дітей до 18 років*

Бідність – складне соціально-економічне явище, що має багато характеристик і проявів, які не можна звести до певного універсального показника. За рівнем депривації у найбільш скрутному становищі перебувають самотні пенсіонери, особи з інвалідністю, багатодітні сім'ї, неповні родини. З огляду на зазначене План виконання заходів Стратегії подолання бідності в Україні¹ був сформований відповідно до основних видів бідності: соціальної, економічної та регіональної, що відповідає поширеній в європейських країнах практиці.

Вплив прожиткових мінімумів на стан соціального захисту окремих категорій населення

В Європейському Союзі бідними вважають осіб, дохід яких становить менше 50 % – 60 % від середнього показника рівня доходів населення по країні. Методика обчислення доходу передбачає включення до обрахунків усіх соціальних виплат. Скільки людей живуть за межею відносної бідності в Україні точно невідомо. Відповідно до методики оцінки бідності межа монетарної бідності в Україні – це рівень доходу (витрат), нижче від якого неможливе задоволення особою основних потреб. Вартісне значення межі монетарної бідності є основою для віднесення особи до категорії бідних. Методика оцінки бідності містить підрахунок доходів і витрат, але не встановлює співвідношення з прожитковим мінімумом². Фактично, правова сутність поняття «межа монетарної бідності» зводиться до практичного аспекту – застосування показників бідності у забезпеченні адресної соціальної підтримки найбідніших верств населення. Чіткий логічний зв'язок між поняттями «межа монетарної бідності» та «прожитковий мінімум» відсутній.

Водночас, відповідно до статті 6 Закону України «Про індексацію грошових доходів населення», державною гарантією підвищення грошових доходів населення у зв'язку із зростанням цін є індексація. Індиксації підлягають грошові доходи населення у межах прожиткового мінімуму, встановленого для відповідних соціальних і демографічних груп населення³.

Стаття 2 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» встановлює такі розміри державної соціальної допомоги: особам з інвалідністю з дитинства I групи – 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

---

¹ Про затвердження Плану заходів на 2020 рік виконання Стратегії подолання бідності: затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03.03.2020 р. № 202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/202-2020-%D1%80#Text>

² Методика комплексної оцінки бідності, затверджена спільним Наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Національної академії наук України від 18.05.2017 р. № 827/403/507/113/232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17#Text>

³ Про індексацію грошових доходів населення: Закон України від 03.07.1991 р. № 1282-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1282-12#Text>

особам з інвалідністю з дитинства II групи – 80 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; особам з інвалідністю з дитинства III групи – 60 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; на дітей з інвалідністю віком до 18 років – 70 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність⁴.

Крім того, розмір державної соціальної допомоги на дітей з інвалідністю віком до 18 років, інвалідність яких пов'язана з пораненням чи іншим ушкодженням здоров'я від вибухонебезпечних предметів, з урахуванням всіх надбавок, підвищень та інших доплат, зокрема передбачених Кабінетом Міністрів України, підвищується на 50 відсотків розміру державної соціальної допомоги на дітей з інвалідністю віком до 18 років. Прожитковий мінімум визначається відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум», а розміри державної соціальної допомоги підвищуються у зв'язку зі збільшенням прожиткового мінімуму⁵. Від розміру прожиткового мінімуму залежить розмір надбавки на догляд за особою з інвалідністю з дитинства, яка призначається відповідно до статті 3 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю».

Особи з інвалідністю та діти з інвалідністю, які отримують доходи, що не перевищують розміру мінімальної пенсії, або державну соціальну допомогу, призначену замість пенсії, мають право на безоплатне придбання лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування (стаття 38 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»)⁶.

Відповідно до статті 29 Закону України «Про пенсійне забезпечення»⁷ мінімальний розмір пенсії особам, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час захисту Батьківщини або під час виконання інших обов'язків військової служби, або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті чи виконанням інтернаціонального обов'язку, а також громадянам, яких необґрунтовано було піддано політичним репресіям і в подальшому реабілітовано, інвалідність яких пов'язана з репресіями, встановлюється: особам з інвалідністю I та II груп – у розмірі трьох мінімальних пенсій за віком; особам з інвалідністю III групи – у розмірі півтори мінімальних пенсій за віком.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Стаття 6 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачає, що непрацездатні громадяни мають право отримувати доплати, надбавки та підвищення до зазначених виплат, додаткову пенсію в порядку та за рахунок

---

⁴ Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 16.11.2000 р. № 2109-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#Text>

⁵ Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.11.1999 р. № 966-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text>

⁶ Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12?find=1&text>

⁷ Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text>

коштів, визначених законодавством. У разі, якщо сукупність виплат, зазначених у частині першій цієї статті, разом з пенсійними виплатами із системи пенсійного забезпечення та іншими доходами не досягають розміру прожиткового мінімуму, визначеного законом для непрацездатних громадян, такі громадяни мають право на отримання державної соціальної допомоги⁸.

Мінімальний розмір пенсії особам, на яких поширюється дія Закону України «Про підвищення престижності шахтарської праці»⁹, та працівникам, зайнятим повний робочий день під землею обслуговуванням зазначених осіб, які відпрацювали на підземних роботах не менш як 15 років для чоловіків та 7,5 року для жінок за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України, встановлюється незалежно від місця останньої роботи у розмірі 80 відсотків заробітної плати (доходу) застрахованої особи, визначеної відповідно до статті 40 цього Закону, з якої обчислюється пенсія, але не менш як три розміри прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність.

Відповідно до статті 5 Закону України «Про психіатричну допомогу» держава гарантує грошову допомогу особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, і за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, – на догляд за нею. Розмір зазначеної допомоги розраховується як різниця між трьома прожитковими мінімумами на кожного члена сім'ї та середньомісячним сукупним доходом сім'ї за попередні шість місяців, але не може бути більше, ніж прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць¹⁰.

Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» передбачає такі види допомоги та їх розміри: у зв'язку з вагітністю та пологами (не менше 25 % від розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи); при народженні дитини (вартість одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» становить три розміри прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років); на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування (2,5 розміру прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та 3,5 розміру прожиткового мінімуму для дітей з інвалідністю); на дітей одиноким матерям (у розмірі, що дорівнює різниці між 100 відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом); на дітей, хворих на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, на

---

⁸ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>

⁹ Про підвищення престижності шахтарської праці: Закон України від 02.09.2008 р. № 345-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345-17#Text>

¹⁰ Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 р. № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>

дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органу, потребує паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність¹¹.

Відповідно до статті 182 Сімейного кодексу України розмір аліментів має бути необхідним і достатнім для забезпечення гармонійного розвитку дитини. Мінімальний гарантований розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Мінімальний рекомендований розмір аліментів на одну дитину становить розмір прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та може бути присуджений судом у разі достатності заробітку (доходу) платника аліментів¹².

Статті 16, 16-1 та 16-2 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» передбачають право військовослужбовців і членів їхніх сімей на одноразову грошову допомогу у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності у таких розмірах: 750-кратного, 500-кратного, 400-кратного, 300-кратного та 250-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб¹³.

Отже, попри те, що Україна застосовує методикку оцінки бідності, яка притаманна концепції відносної (деприваційної) бідності, у законодавстві поняття «прожиткового мінімуму» застосовується у різних аспектах: як державний соціальний стандарт, як базова величина для розрахунку виплат або величина доходу, нижче за яку в особи виникає право на певний вид соціального забезпечення. У зв'язку з цим розміри прожиткового мінімуму безпосередньо визначають рівень соціального захисту пенсіонерів, осіб з інвалідністю, дітей у віці до 18 років в Україні, а для окремих категорій рівень життя фактично залежить від розміру соціальної допомоги або пенсії.

Відносний критерій оцінки бідності використовується практично в усіх економічно розвинених країнах, зокрема ЄС та ОЕСР. Відмінність між абсолютною та відотною бідністю по суті полягає в тому, що перша визнає бідними тільки тих, хто живе нижче визначеного суспільством мінімального рівня, а друга – всіх, хто живе нижче за певний середній стандарт доходу.

З огляду на практичні потреби система заходів соціального захисту повинна передбачати диференціацію, зокрема щодо видів і форм підтримки вразливих верств населення. Бідність «слабких»¹⁴ – це бідність непрацездатних або частково працездатних осіб, осіб з особливими потребами, хронічно хворих та осіб, змушених нести надмірне навантаження (багатодітні сім'ї, сім'ї з особами з інвалідністю тощо). Соціальна бідність спостерігається у будь-яких

---

¹¹ Про державну соціальну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України 21.11.1992 р. № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>

¹² Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

¹³ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

¹⁴ Human Development Report 1997. Human Development to Eradicate Poverty. New York: UNDP, 1997. URL: <http://hdr.undp.org/sites/>

суспільствах, але соціальна підтримка таких категорій осіб має схожі організаційно-правові засади. Вона належить до основних функцій держави і має здійснюватися на засадах соціальної допомоги, а не соціального страхування.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

*Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.